

Putování za rostlinami z červených knih

5. Karpatské endemity

Jan Čerovský

Hned po Alpách jsou asi nejvýznamnějším horským systémem v Evropě Karpaty. Horský oblouk délky více než 1 450 km a šířky 240–340 km na Alpy navazuje poblíž Vídně, končí za Železnými vraty — proslulým průlomem Dunaje, dnes pozmeněným a využitým k hydroenergetickým účelům. Veškerá karpatská květena vyšších rostlin čítá na 4 000 druhů. Jako vždy v podobných případech se i součty a výčty jejích endemitů u různých autorů liší. Podle jednoho z největších současných znalců rostlinstva Karpat, ukrajinského profesora Štěpána Stojko (mimochodem maturanta na někdejším československém gymnáziu v Chustu), jich je 239 (Stojko 1998). Za některými z nich se dnes vypravíme.

Karpatská „alpská růže“

I Karpaty mají svoji „alpskou růži“ — pěnišník karpatský (*Rhododendron kotschyi*, syn. *R. myrtifolium*, viz obr.). I o něm píše Vladimír Resner ve svém již minule citovaném článku o evropských pěnišnicích (Živa 2005, 4: 157–158). Vzdor českému druhovému jménu to však není výhradně karpatský endemit, spíše je na místě označení endemit východokarpatsko-balkánský. Podobně jako v Alpách pěnišník chlupatý (*R. hirsutum*) i pěnišník karpatský si „odskočil“ trochu na jih: do bulharských pohoří Stara Planina a Rila. Nejhojnější však je v rumunských a ukrajinských Karpatech, kde svým až masovým výskytem nad horní hranici lesa (obvykle 1 500–2 000 m n. m.) dominuje např. rostlinným společenstvům s kosodřevinou nebo s brusnicí borůvkou (Borza 1955, 1957 z rumunského pohoří Bucegi). Na Ukrajině je vzdor dosti častému výskytu pěnišník karpatský klasifikován v nejvyšší kategorii ohrožení a nejnověji byl dokonce zařazen do třetího, revidovaného vydání ukrajinské červené knihy (Diduch a kol. v tisku).

Osobně jsem se při cestách do Karpat mohl s tamním pěnišníkem v terénu setkat jen jaksi zprostředkovaně. Během podzimní

exkurze při mezinárodním semináři v sídle ukrajinského karpatského Národního přírodního parku v Jaremči vystoupil navzdory velkému nečasu, již za soumraku, významný slovenský ochránce přírody a zdatný horal Ivan Vološčuk se dvěma ukrajinskými kolegy na vrchol Hoverlu (Goverla, 2 061 m n. m.). Po návratu nám přinesli ukázat namrzlou kvetoucí větévku pěnišníku karpatského: rostlina totiž mívá na podzim druhé, i když slabší květní období.

Nejvděčnější zahradní zvonek z Karpat

V Karpatech samozřejmě roste celá řada rostlin nesoucích druhové jméno *carpaticus* — karpatský. Mnohé z nich jsou opravdu i karpatské endemity. K nejznámějším patří zvonek karpatský (*Campanula carpatica*) s nápadně velkými, sytě modrými (někdy i bílými) květy (viz obr.). Rostlina vápencových skal a sutí je poměrně hojná na Slovensku, kde se vyskytuje ve středních horských polohách, případně i sestupuje

Bohatě rozkvetlé keře pěnišníku karpatského (Rhododendron kotschyi) v horském jaru (červen) mezi kosodřevinou (Pinus mugo) na svazích Polonin, Ukrajina. Foto Š. Stojko

Velké koruny zvonku karpatského (Campanula carpatica) jsou do zhruba jedné třetiny rozeklány do pěti širokých špičatých cípů; čnělka má tři blízny. Zadielská dolina ve Slovenském krasu

do inverzních roklí, od Rajeckého pohoří až po Košice. Ve vyšších horských polohách (Vysoké Tatry) chybí. Poměrně hojná je i v rumunských Karpatech, kde byla v horském masivu Bucegi zaznamenána v nadmořských výškách až přes 2 000 m.

Velkou vzácností je tento druh v ukrajinských Karpatech: byl dokonce i zařazen do Červené knihy SSSR (Tachtadžan 1975, 1981) a figuruje ve všech vydáních červených knih Ukrajiny. Druh nejvyššího stupně ohrožení dnes v ukrajinských Karpatech přežívá na posledních 3–5 lokalitách v nadmořských výškách 1 000–1 500 m (S. Ziman ústní sděl. 2006). Vzácností je i v severním Maďarsku, kam okrajově zasahuje ze Slovenského krasu.

Zvonek karpatský je vytrvalá bylina řídce trsnatého vzrůstu, výšky 10–30 cm. Vystoupavé nebo i převislé lodyhy jsou

V podzimním aspektu během druhého období kvetení už nebyvají keře pěnišníku karpatského obsypany květy tak hojně jako na přelomu jara a léta. Národní park Bucegi, Rumunsko. Foto C. Bita–Nicolae

Zvonek karpatský (Campanula carpatica) je řídkce trsnatá bylina, vzhledem k nevysokému vzrůstu nápadná velkými květy o průměru až 4 cm. Vyskytuje se v nižších horských stupních, ale i v inverzních polohách hlubokých roklí. Prielom Hornádu v Národním parku Slovenský raj

řídkce větvené, lysé nebo jen slabě chlupaté. Listy s pravidelně srdčité vejčitou čepelí a dlouhým řapíkem jsou nahloučeny v dolní polovině lodyh. Květy v řídkém hroznu vyrůstají na dlouhých stopkách. Široce otevřené zvonkovité koruny mají 3–4 cm v průměru; zhruba do jedné třetiny jsou rozeklány do širokých špičatých cípů (viz obr.). Rozvíjejí se po celé léto — od června až do srpna.

Udává se, že zvonek karpatský byl zaveden do okrasné kultury již r. 1770. Dnes ho nacházíme v nabídkách sortimentu velkých i menších zahradnických firem prakticky na všech kontinentech. Nejčastěji se pěstuje jako skalnička. Na skalkách je to velmi vděčná, celkem nenáročná (až na požadavek vápnité půdy) květina, které se vesměs daří natolik, že se i spontánně rozmnožuje.

V poslední době se v našich květinářstvech objevuje i jako květina hrnková. Byla vyselektována a nabízí se řada různých kultivarů tohoto druhu, jehož výchozí genofond ve volné přírodě zasluhuje co nejpřísnější ochranu.

Koniklec (téměř výhradně slovenský)

Mezi nejoblíbenější alpínky patří i koniklece (rod *Pulsatilla*). A mnozí skalničkáři se shodují na tom, že vůbec nejkrásnější ze svého rodu je koniklec slovenský (*Pulsatilla slavica*, viz obr.). Tato vytrvalá rostlina je časně jarní — kvete od března do května, podle polohy stanoviště a podle vývoje počasí v tom kterém roce. V době květu uvidíte pouze přímý, hustě stříbřitě chlupatý stonek výšky 10–20 cm s jedním velkým (4–5 cm) zvonkovitým květem. Šest okvětních lístků, až třikrát delších než tyčinky s intenzivně zlatožlutými prašníky, má na vnější straně rovněž víceméně husté ochlupení. Barva květů je fialová, s mírně načervenalým nádechem. Po odkvětu se stonek prodlužuje až přes půl metru a květ se změní v rovněž velmi dekorativně vyhlížejí-

Procházka po Zbojnickém chodníku ve slovenském Národním parku Malá Fatra začátkem května ukáže časně květy horského jara. Kromě hořců a konikleců na skalnatých a sutových stráních jsou to i zlatavě žluté květy prvosenky aurikule (Primula auricula) na strmých skalách

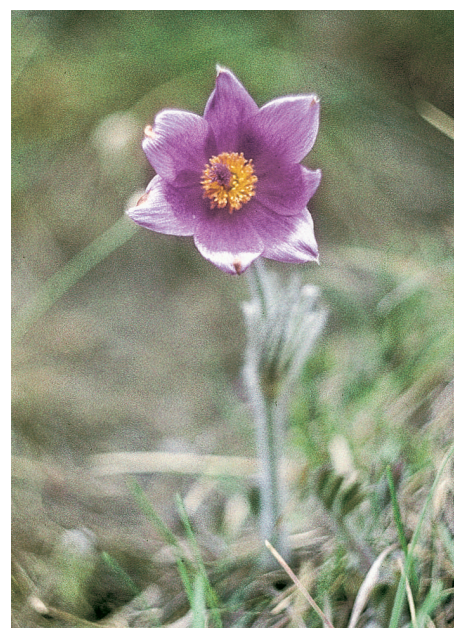
cí souplodí z chlupatých nažek s přívěskem dlouhým až 5 cm. Přízemní listy s jedním až třemi páry širokých úkrojků, jimiž se výrazně liší od ostatních druhů svého rodu, se vyvíjejí až po odkvětu.

Západokarpatský endemit koniklec slovenský má centrum svého výskytu v Západních Beskydech, Chočských vrších, severní části Nízkých Tater a v Malé Fatře. Tam mohou doporučit časně jarní vycházku po Zbojnickém chodníku — strmé stezce s pětisetmetrovým výškovým rozdílem přes vápenco-dolomitový hřeben nad Vrátnou dolinou nedaleko Terchové (viz obr.). Spolu s koniklecem slovenským tam v době jeho květu uvidíte i jiné kvetoucí poklady horské květeny, zejména hořec Clusiův (*Gentiana clusii*) či prvosenku aurikule (*Primula auricula*, viz obr.). Koniklec slovenský roztroušeně roste i v okolních pohorích severní části Slovenska včetně Západních Tater (Osobitá, Sivý vrch). Na

posledně jmenované lokality navazuje jediný výskyt mimo území Slovenské republiky: v dolině Koryciska Wielkie v polských Tatrách.

Koniklec slovenský roste téměř výhradně na vápencových a dolomitových, případně i travertinových substrátech v nadmořských výškách 250–1 750 m na víceméně skalních stanovištích horských trávníků (zejména ve společenstvech svazů *Seslerio-Festucion pallentis* a *Seslerio-Asterion alpini*) a v reliktních borech (svaz *Pulsatillo-Pinion*). Přes 60 % ze zhruba 150 v podstatě stabilních slovenských populací tohoto úředně zvláště chráněného druhu se vyskytuje na 20 plochách navržených k vyhlášení evropsky významnými lokalitami soustavy Natura 2000. Již dnes jsou téměř všechny pokryty zvláštní ochranou v chráněných územích velkoplošných i maloplošných.

Koniklec slovenský je druh vedený na seznamu Směrnice č. 92/43/EHS o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živoči-

Lehce načervenalé fialové zvonce koniklece slovenského (Pulsatilla slavica) vyrůstají dřívě než přízemní listy. Celý stonek, listeny i vnější strany šesti okvětních lístků jediného květu jsou výrazně chlupaté. Přírodní rezervace Tiesňavy v Národním parku Malá Fatra

chů a planě rostoucích rostlin — spolu se dvěma velmi příbuznými a podobnými druhy: koniklecem velkokvětým (*P. grandis*) a koniklecem prostředním (*P. subslavica*) — ten druhý je rovněž západokarpatský endemit. (Někdy rostou všechny tři společně a také se vzájemně kříží.) Je pochopitelně uveden i na seznamu druhů chráněných podle Bernské úmluvy o ochraně evropské fauny a flóry a přírodních stanovišť. Koniklec slovenský, vedený na Zoznamu nižších a vyšších rostlin Slovenska (Marhold a Hindák eds. 1998) jako ohrožený (mezinárodní kategorie EN — endangered), není v Červené knize ČR a SR (Čerovský a kol. 1999): prostě se do ní nevešel (výběr byl omezen technickým požadavkem počtu 400 taxonů). Jako velká vzácnost pochopitelně nechybí v obou vydáních polské červené knihy (Zarzycki a Kaźmierczakowa 1998, Kaźmierczakowa a Zarzycki 2001).

Ruměnice turňanská a filatelistický herbář

Z hlediska identifikace endemitů jako jednoho z kritérií pro tvorbu mezinárodních červených seznamů a červených knih je zajímavým případem ruměnice turňanská (*Onosma tornensis*, viz obr.) z čel. brutnákovitých (*Boraginaceae*). Všechny její lokality (a je jich pouze pět!) se vejdou do jednoho pole středoevropské mapovací sítě o přibližné velikosti 10×10 km. Protože však čtyři leží na Slovensku a jedna v Maďarsku, bylo těžké překonat odpor proti mezinárodnímu uznání za skutečného endemita: druh se přece vyskytuje ve dvou státech! Nakonec se ruměnice turňanská přece jen dostala mezi 250 vybraných rostlin v první, svým způsobem modelové světové botanické červené knize IUCN — Světového svazu ochrany přírody (Lucas a Synge 1978), tehdy pochopitelně jako endemit československo-maďarský. Pro 5. díl Červené knihy ČR a SR ji zpracoval Josef Holub (Holub in

krasové území na jihovýchodním Slovensku, plynule přecházející do maďarského Aggteleckého krasu. Roste tam na výslunných suchých skalnatých stráních a ve škrapových polích v nadmořských výškách 200–380 m. Kvete přes celé léto — od června až do srpna. I když rostlina není vedena v sortimentu odborných zahradnických firem, je pro svůj dekorativní vzhled potenciálně využitelná jako skalnička.

Na Slovensku i v Maďarsku je ruměnice turňanská pochopitelně přísně chráněná a všechny její lokality leží ve zvláště chráněných územích. Slovenský kras i Aggtelek jsou dnes bilaterální národní parky a také biosférické rezervace UNESCO. Klasickou a nejbohatší lokalitou, odkud druh v r. 1906 popsal maďarský botanik Sándor Jávorka, je Turnianský hradný vrch nedaleko Turně nad Bodvou (odtud druhové jméno). Návštěvu romantické partie s hradní zříceninou je možno vřele doporučit a při zpáteční cestě lze sestoupit do hlubokého kaňonu Zadielská dolina, kde roste i zvonek karpatský.

o životní prostředí a ochranu přírody — se však na známkách velmi často objevují i v celých sériích druhy rostlin chráněných. U příležitosti druhého Evropského roku ochrany přírody 1995, vyhlášeného Radou Evropy, vydalo dne 28. 2. 1995 Ministerstvo dopravy, spojů a veřejných prací SR emise tří poštovních známek s vyobrazením významných slovenských rostlin: známka nejvyšší hodnoty 8 Sk představuje právě ruměnici turňanskou (viz obr.).

Karpatský endemit jako logo mezinárodní konference

V části Karpat, která patří rumunské Transylvánii (někdejšímu Sedmihradsku), roste endemický jaterník sedmihradský (*Hepatica transsilvanica*). Velmi ozdobná časně jarní květina se i u nás občas pěstuje v zahrádkách. Má totiž větší květy než náš jaterník podléška (*H. triloba*) — až 4 cm v průměru, barvou totožné s podléškou. Liší se také tvarem listů, které mají na okra-

Koniklec slovenský (P. slavica) je rostlina horských trávníků s pěchavou vápnomilnou (Sesleria caerulea) na skalních stanovištích

Čeřovský a kol. 1999), samozřejmě byla zařazena i v červené knize maďarské (Rakonczay ed. 1989). Nechybí ani ve světovém červeném seznamu rostlin vydaném IUCN (Walter a Gillet eds. 1998). Pochopitelně je zařazena na obou seznamech citovaných již výše u koniklece slovenského (Bernská úmluva a Směrnice EHS). Také ve výše zmíněném seznamu nižších a vyšších rostlin SR je označena jako druh kriticky ohrožený (mezinárodní kategorie CR — critically endangered).

Ruměnice turňanská je 10–30 cm vysoká bylina, celá sivozelená až našedivělá od hustých štětinovitých chlupů. Má jednu až několik jednoduchých vystoupavých lodyh, až na koncích rozvětvených v květenství. Tím je vijan složený z 10 až 16 trubkovitých květů. Jejich koruny jsou 10–20 mm dlouhé, citronově žluté, dvakrát delší než kalich. Celá lodyha je hustě olistěná: listy jsou úzké, čárkovitě kopinaté.

Oblastí, v níž se vzácný a fytogeograficky i vývojově velmi zajímavý mikroendemit vyskytuje, je Slovenský kras — vápencové

Zvláštní emise poštovních známek z r. 1995. Vlevo známka hodnoty 8 Sk s vyobrazením ruměnice turňanské, vpravo na známce hodnoty 3 Sk koniklec slovenský. Autorkou výtvarných návrhů je akademická malířka Kamila Štanclová

Ruměnice turňanská však zajímá i námětové filatelisty, kteří sbírají poštovní známky na téma rostliny nebo i ochrana přírody. Poštovní správy různých zemí občas vydávaly známky s rostlinnými náměty, od konce 60. let — začátku první světové vlny zájmu

Mikroendemit národních parků Slovenský kras a Aggtelek ruměnice turňanská (Onosma tornensis) je na své klasické lokalitě, skalnatých úbočích Turnianského hradného vrchu (národní přírodní rezervace), v květu k zastizení prakticky od konce jara až do konce léta. Snímky J. Čeřovského, pokud není uvedeno jinak

ji listových laloků několik hrubých zubů až laloků. Jaterník sedmihradský roste v transylvánských Karpatech — zejména v pohorí Bucegi — v horských bučinách pod hranicí lesa v nadmořské výšce kolem 1 000 m.

Právě tento druh byl vybrán jako symbol 5. mezinárodní konference organizace Planta Europa — sdružení na ochranu evropských rostlin (3. konference se konala v červnu 2001 v ČR, v Průhoncích u Prahy — Živa 2001, 4: LXII). 5. konference bude uspořádána právě v Transylvánii, v jejím středisku Cluj-Napoca ve dnech 5.–9. září 2007. Berte tedy toto sdělení jako pozvánku: bližší údaje jsou uvedeny na <http://www.plantaeuropa.trima-events.ro/>. Pozváním na evropskou konferenci také opustíme Evropu a v příštím — posledním článku tohoto seriálu — se vydáme hodně daleko, na jiný kontinent: za pozoruhodnými rostlinami patagonských And.